

Спори з ФГВФО щодо оскарження рішень про застосування наслідків нікчемності правочинів

Типові позовні вимоги

На розгляді лише у Касаційному адміністративному суді на сьогодні перебуває біля 4000 справ, з яких не менше 1000 відкрито вже після 15 грудня 2017 року, за позовами фізичних осіб до уповноважених осіб Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на ліквідацію банків, як правило, третя особа – Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Типові позовні вимоги у справах цієї категорії:

- визнати протиправною бездіяльність відповідача щодо невнесення інформації про фізичну особу до переліку вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладом у банку за рахунок ФГВФО;
- зобов'язати Уповноважену особу Фонду включити фізичну особу до переліку вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладом у банку» за рахунок ФГВФО;
- зобов'язати Уповноважену особу подати до ФГВФО інформацію про фізичну особу як вкладника, який має право на відшкодування коштів за вкладом за рахунок ФГВФО.

Висновки суду за результатом розгляду справи

У процесі розгляду справи № 804/6992/15 в постанові від 23.10.2018 по справі Верховний Суд зробив наступні висновки:

Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» пов'язує виникнення права на відшкодування суми коштів за вкладом разом з нарахованими на дату віднесення банку до категорії неплатоспроможних відсотками з настанням таких обставин:

- 1) прийняття Національним банком України рішення про віднесення відповідного банку до категорії неплатоспроможних у разі, якщо на дату прийняття такого рішення дія договору банківського вкладу закінчилась) або рішення про відкликання банківської ліцензії;
- 2) наявність на дату віднесення банку до категорії неплатоспроможних у фізичної особи банківського вкладу за договором, укладеним до вказаної дати;
- 3) наявність на зазначеному банківському вкладі фізичної особи коштів разом з нарахованими відсотками на суму не менше 10 грн.;
- 4) включення уповноваженою особою Фонду фізичної особи до переліку вкладників банку, які мають право на відшкодування суми коштів за вкладами, з визначенням конкретної суми відшкодування;
- 5) затвердження виконавчою дирекцією Фонду реєстрів вкладників, які мають право на відшкодування сум коштів за банківськими вкладами, відповідно до складеного уповноваженою особою Фонду переліку вкладників.

Виявлення факту нікчемності правочину

- Згідно з положеннями статей 37, 38 Закону № 4452-VI Фонд або його Уповноважена особа наділені повноваженнями щодо виявлення факту нікчемності правочинів, тобто мають право здійснити перевірку таких правочинів стосовно їх нікчемності, прийняти відповідне рішення про виявлення факту нікчемності правочину і повідомити про це сторін правочину, а також вчиняти дії щодо застосування наслідків нікчемності правочинів.
- Пункт 7 частини третя статті 38 Закону № 4452-VI визначає, що правочини (у тому числі договори) неплатоспроможного банку є нікчемними, зокрема, з такої підстави, як банк уклав правочини (у тому числі договори), умови яких передбачають платіж чи передачу іншого майна з метою надання окремим кредиторам переваг (пільг), прямо не встановлених для них законодавством чи внутрішніми документами банку;

Суд зробив висновок, що цей пункт не поширює, як правило, свою дію на договори банківських вкладів, оскільки як вбачається зі змісту даної норми, вона поширює свою дію на випадки, коли:

- саме банк уклав з одним із кредиторів договір;
- на підставі такого договору у останнього виникають переваги (пільги) стосовно інших кредиторів банку;
- умови цього договору передбачають перерахування банком коштів або передачу майна банком такому кредитору.

Відтак, метою пункту 7 частини третьої статті 38 Закону № 4452-VI є недопущення зменшення активів банку або якості (ліквідності) таких активів на шкоду інших кредиторів, а також захист прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи України, стимулювання залучення коштів у банківську систему України, забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків.

Судом встановлено, що спеціальна підстава для визнання нікчемними договорів, які відповідають, умовній категорії "договори дроблення", з'явилася лише 12 серпня 2015 року одночасно з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» від 16 липня 2015 року № 629-VIII.

Цим Законом частину третю статті 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» було доповнено спеціальним пунктом 9, який передбачає, таку підставу для нікчемності як **"здійснення банком, віднесеним до категорії проблемних, операцій, укладення (переоформлення) договорів, що призвело до збільшення витрат, пов'язаних з виведенням банку з ринку, з порушенням норм законодавства"**.

Спрямованість цих законодавчих змін на віднесення до категорії нікчемних, так званих, "договорів дроблення" підтверджується Пояснювальною запискою до проекту закону "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку" (реєстраційний № 2045а від 08 червня 2015 року), який був внесений Кабінетом Міністрів України. У цій Пояснювальній записці зазначено, що *проект закону спрямований на, зокрема, розширення переліку підстав, за яких Фонд не відшкодовує кошти за вкладами, які мають ознаки "дроблення".*

Крім того, саме рішення Верховного Ради України про прийняття Закону № 629 було спрямоване на віднесення до категорії нікчемних, так званих, "договорів дроблення" і це підтверджується стенограмою засідання парламенту від 16 липня 2015 року.

Позиція суду

- Суд виходив з того, що на позивача у цій справі поширюється конституційний принцип **«для особи приватного права дозволено все, що не заборонено законом»**, який закріплений в частині першій статті 19 Конституції України та сформульований наступним чином: правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.
- Тоді, як застосовуючи частину третю статті 38 Закону № 4452-VI Фонд або його уповноважена особа, зобов'язані дотримуватися положень частини другої статті 19 Конституції України відповідно до якої, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.
- Виконуючи положення статті 38 Закону 4452-VI відповідач, фактично, позбавлений дискреційних повноважень, під якими слід розуміти повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин. Тобто, дискреційними є право суб'єкта владних повноважень обирати у конкретній ситуації між альтернативами, кожна з яких є правомірною. Прикладом такого права є повноваження, які закріплені у законодавстві із застосуванням слова "може". Натомість, у цій справі, відповідач не наділений повноваженнями за конкретних фактичних обставин діяти не за законом, а на власний розсуд.

Повноваження Фонду при виявленні факту нікчемності правочину

- Відповідно до частини четвертої статті 38 Закону № 4452-VI Фонд, зокрема, протягом дії тимчасової адміністрації, а також протягом ліквідації повідомляє сторони за договорами, зазначеними у частині другій статті 38 цього Закону, про нікчемність цих договорів та вчиняє дії щодо застосування наслідків нікчемності договорів.
- Системний аналіз наведених правових норм дає підстави дійти до висновку про те, що ***при виявленні нікчемних правочинів Фонд, його уповноважена особа чи банк не наділені повноваженнями визнавати правочини нікчемними. Правочин є нікчемним відповідно до закону, а не на підставі рішення уповноваженої особи Фонду.*** Такий правочин є нікчемним з моменту укладення в силу закону (частини другої статті 215 ЦК України та частини третьої статті 38 Закону № 4452-VI) незалежно від того, чи була проведена передбачена частиною другою статті 38 цього ж Закону перевірка правочинів банку і прийняте відповідне рішення.

- Наслідки нікчемності правочину також настають для сторін у силу вимог закону. При цьому, перелік передбачених частиною третьою статті 38 Закону № 4452-VI підстав, за яких правочини (у тому числі договори) неплатоспроможного банку є нікчемними, є виключним.
- Положення статті 228 ЦК України не можуть бути застосовані уповноваженою особою Фонду при вирішенні питання щодо віднесення правочинів до нікчемних для розширення переліку підстав нікчемності, визначених у частині третій статті 38 Закону № 4452-VI.

Судом також встановлено, що Інструкція про порядок виявлення правочинів (у тому числі договорів), що є нікчемними, а також дій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у разі їх виявлення, була затверджена рішенням Виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб лише 26 травня 2016 року та набула чинності після її реєстрації у Міністерстві юстиції України 15 червня 2016 року.

До цієї дати не існувало порядку здійснення уповноваженою особою Фонду повноважень щодо виявлення правочинів з ознаками нікчемності (порядку, строків проведення перевірки правочинів, форми та вимог до рішення за наслідками перевірки, порядок повідомлення вкладника тощо), а також застосування наслідків нікчемності.

За таких обставин позивач у цій справі перебував у стані правової невизначеності, за якої відповідач діяв, у певній мірі, довільно, без чітко визначеного порядку та на власний розсуд.

Крім того, суд виходив з того, що Фонд або його уповноважена особа, за загальним правилом, не може посилалися на неправомірні або оспорюванні дії працівників банку під час оформлення договірних відносин з клієнтами та виконання такими працівниками умов цих договорів для обґрунтування наявності підстав для застосування положень частини третьої статті 38 Закону 4452-VI.

Такі неправомірні або оспорюванні дії повинні доводитися в порядку, зокрема, кримінального провадження, рішення в якому відповідно до статті 78 КАСУ є обов'язковими для адміністративних судів.

- Суд також врахував, що право громадянина на власність як важливий атрибут правової держави і демократичного суспільства закріплено в Конституції України, у якій установлено основні положення щодо власності (статті 13, 41, 142 та 143 Конституції України), закріплено рівність усіх суб'єктів права власності (статті 1 та 13 Конституції України), гарантії права власності та обов'язки власників (статті 13 і 41 Конституції України). Крім того, стаття 41 Конституції України передбачає, що кожен має право володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, право приватної власності є непорушним.
- Підтвердженням розповсюдження режиму права власності на грошові кошти, що перебувають на банківському рахунку, є положення ЦК України та Закону України

"Про платіжні системи та переказ коштів в Україні", відповідно до яких власник рахунку має право у будь-який час розпоряджатися коштами, які знаходяться на такому рахунку.

- Зміст статті 41 Конституції України поширюється на право вкладника - фізичної особи вимагати отримання відшкодування коштів за вкладом за рахунок Фонду, так як гарантований конституційний принцип непорушності (приватної власності) полягає в **неприпустимості свавільного втручання в це право суб'єктів приватного та публічного права, у тому числі й держави. Фізична особа (вкладник) є власником грошових коштів на рахунку, яким він володіє, і його право власності, в силу статті 41 Конституції України та статті 321 ЦК України, є непорушним.**

Застосування судом практики Європейського суду з прав людини

Судом враховано положення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Європейський суд з прав людини в справі *«Золотас проти Греції»* зробив висновок, що ст. 1 Протоколу № 1, яка має за головну мету захистити особу від будь-якого посягання держави на повагу до її майна, може також вимагати позитивних зобов'язань, відповідно до яких держава має вжити певних заходів, необхідних для захисту права власності, зокрема, якщо існує прямий зв'язок між заходом, якого заявник може правомірно очікувати від влади, і ефективним користуванням ним своїм майном (*Zolotas v. Greece*, № 66610/09). Подібний висновок викладений у рішенні Європейського суду з прав людини в справі *«Капітал Банк АД проти Болгарії»* (*Capital Bank AD v. Bulgaria*, № 49429/99).

У справі *«Суханов та Ільченко проти України»* Європейський Суд з прав людини зазначив, що за певних обставин «законне сподівання» на отримання «активу» також може захищатися статтею 1 Першого протоколу. Якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «законне сподівання», якщо для такого права у національному законодавстві існує достатнє підґрунтя (пункт 35, № 68385/10 та № 71378/10).

Суд також виходив з того, що забезпечення відшкодування фізичним особам банківських вкладів, зокрема, шляхом задоволення позову про визнання бездіяльності уповноваженою особою Фонду протиправною та зобов'язання її вчинити певні дії дозволяє досягнути мети системи гарантування вкладів фізичних осіб, а саме: **захист прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи України, стимулювання залучення коштів у банківську систему України, забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків.**